

MATTI RÄMÖ · ANTON VANHA-MAJAMAA ●●

SITKEÄ JUSSI

80 VUOTTA
ELOKUVAA,
KRIISEJÄ JA
TÄHTILOISTOA

DOCENDO

MATTI RÄMÖ · ANTON VANHA-MAJAMAA

SITKEÄ JUSSI

80 VUOTTA
ELOKUVAA,
KRIISEJÄ JA
TÄHTILOISTOA

DOCENDO

Journalistisen kulttuurin edistämissäätiö, WSOY:n kirjallisuussäätiö sekä Suomen tietokirjailijat ry ovat tukeneet tämän kirjan tekemistä.

Copyright © Matti Rämö, Anton Vanha-Majamaa ja Docendo 2024

Docendo on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.

Kansi ja taitto: Jarkko Lemetyinen / Katse Design

ISBN 978-952-382-700-4

Painettu EU:ssa

SISÄLLYS

ALKUSANAT	8
1. 1944 JUSSIT SYNTYY	11
2. 1945–1959 SUOMALAINEN ELOKUVA VÄÄRÄLLÄ TIELLÄ	37
3. 1960-LUKU UUSI AALTO, VANHAN POLVEN JUSSIT	79
4. 1970-LUKU KARVALAKKIGLAMOURIN AIKA	143
5. 1980-LUKU UUSI UUSI AALTO	185
6. 1990-LUKU SIVU KÄÄNTYY HITAASTI	225
7. 2000-LUKU SHOW-AIKA	279
8. 2010-LUKU NAISET ASTUVAT LAVALLE	327
9. 2020-LUKU ”KYLLÄ SITÄ KELPAA JUHLISTAA”	375
KIITOKSET	412
VIITTEET	413
HENKILÖHAKEMISTO.....	424

ALKUSANAT

Erot ovat pieniä mutta selviä.

Toisen patsaan olkapäät ovat leveät ja pää takakenossa, katse ylpeästi kohti yläviistoa. Valkoisessa pinnassa on harmaita sävyjä. Puukko erottuu selvästi solakalta vyötäröltä, jalustassa lukee ”Elokuvajournalistit”. Patsas komeilee tämän kirjan kannessa.

Toinen patsas on vieruskaveriaan tanakampi ja valkoisempi. Hartiat tuskin erottuvat, ja katse on suunnattu eteenpäin. Puukko on kadonnut. Jalustassa lukee ”1992”.

Näyttelijä Esko Salmisen kaakeliuunin reunalla seisovat kahden eri sukupolven Jussit. Ensimmäisen sai Salmisen äiti, näyttelijä Kyllikki Väre sivuosistaan elokuvissa *Herra ja ylhäisyys* (1944) ja *Vaivaisukon morsian* (1944). Jälkimmäisen sai Salminen itse psykoopaatin sivuroolista elokuvassa *Tuhlaajapoika* (1992).

Väreen saama Jussi jaettiin 16. marraskuuta 1944 helsinkiläisessä Ravintola Adlonissa kaikkien aikojen ensimmäisessä Jussi-juhlassa. Jatkosodan lopusta ei ollut kahta kuukauttaakaan. Kansa kaipasi pirstystä, ja elokuvien eskapismi vastasi huutoon.

Jussi seurasi tähtipölyä mutta ei halunnut kimaltaa liikaa. Oscarin rinnalla kipsipatsas on kotikutoinen ilmestys, suomalaisen elokuva-alan karhea symboli.

Ben Renvallin suunnitteleman Jussi-patsaan malli on vuosikymmenien aikana muuttunut, ja niin on itse palkintokin. Sen perustanut Elokuvajournalistit ry hajosi sisäisiin kiistoihin, mutta perinnettä jatkoi elokuva-alan toimijoita laajemmin edustava Filmiaura.

Tässä kirjassa tarkastelemme 28,5-senttisen patsaan silmin suomalaisen elokuvan ja yhteiskunnan muutosta. Jussi on nähnyt kotimaisen elokuvan studiovuodet, niitä seuranneen kriisin ja monta, yhä kansainvälisempää uutta aaltoa.

Palkintojuhlat ovat kulkeneet täpötäysistä illallistilaisuuksista aution työväenopiston juhlasaliin ja lopulta satojentuhansien tv-katsojien gaalaviihtheeksi. Juhlissa on sammallettu kiitoksia ja pahoiteltu kotimaisen elokuvan kehnoa tasoa, puitu metoo-liikkeen paljastamia epäkohtia ja jaettu sukupuolineutraaleja palkintoja. Kipsipatsaita on himoittu ja halveksittu, ajan myötä vähintäänkin arvostettu.

Samalla kotimaisen elokuvan estetiikka ja arvomaailma ovat päivittäneet itsensä moneen kertaan, *Valkoisista ruusuista Kahdeksan surmanluodin* ja *Napapiirin sankarien* kautta *Auroraan*. Aikansa keskeisiä Jussi-voittajia käsittelemme erillisissä esseissä.

Jussi on kestänyt elokuva-alan alamäet, kulttuuriradikalismin puhurit ja järjestöriidat. Monta kertaa se on ollut niin huonossa jamaassa, että palkinnon yltämistä 80 vuoden ikään voi pitää pienoisena ihmeenä. Heikoimmillakin hetkillä Jussi on merkinnyt kotimaiselle elokuva-alalle niin paljon, että sille on löytynyt puolustajia.

Olemme kahlanneet tätä kirjaa varten läpi Filmiauran arkistot ja haastatelleet noin 50 näyttelijää, elokuvantekijää ja alan muuta vaikuttajaa. Näiden ja lukuisien muiden lähteiden avulla kerromme kaunistelemattoman tarinan yhdestä maailman vanhimmista elokuvapalkinnoista, kotimaisen elokuva-alan sitkeyden symbolista, Jussista.

Helsingissä 21. tammikuuta 2024,
Matti Rämö ja Anton Vanha-Majamaa

– 1 –

1944

JUSSIT SYNTYY

Talvi- ja jatkosodan runtelemassa Suomessa kaivataan kipeästi juhlan aihetta. Sitä tarjoaa kukoistuskauttaan elävä kotimainen elokuva. Vaikka sota on hidastanut tuotantoja ja materiaalipula yltyy, elokuvia tehdään ja katsotaan Suomessa ahkerammin kuin koskaan. Vasta perustettu Elokuvajournalistit ry ottaa tehtäväkseen Jusseiksi ristittyjen elokuvapalkintojen jaon.

Toivo Särkkä: Vaivaisukon morsian 1944

Ansa Ikonen.

© KAVI / Suomen Filmitteollisuus SF Oy

Ravintola Adlonissa vietettiin 16. marraskuuta 1944 historiallista iltaa. Elokuvajournalistit ry jakoi tuolloin kaikkien aikojen ensimmäiset Jussi-palkinnot vuoden parhaiden elokuvien tekijöille.

Kluuvin Pörssitalossa, nykyisen Restaurant Pörssin paikalla sijainnut Adlon oli Helsingin arvostetuimpia ruoka- ja viihderavintoloita. Sinne kuljettiin rakennuksen sisäpihan, Linnapihan, kautta. Oviaukon yllä välkkyi valokyltti ”Adlon”, ja ovea reunustivat molemmilta puolin toiseen kerrokseen kavunneet portaat. Sisällä valkoisin pöytäliinoin kruunatut pöytäryhmät, kukkakuviainen kokolattiamatto ja juhlasalin keskellä komeillut tanssilattia loivat hyvät puitteet pidoille. Adlonissa oli kuvattu myös paljon suomalaisia elokuvia, kuten *Juurakon Hulda* (1937) ja *Rikas tyttö* (1939). Sopivampaa paikkaa kotimaista elokuvaa juhlistaneelle gaalalle tuskin olisi voinut keksiä.

Jussi-gaalasta oli ilmoitettu näkyvästi sanomalehdissä. Mainoksissa oli kehotettu kaikkia kiinnostuneita lunastamaan lippunsa tilaisuuteen Adlonin hovimestarilta. Illalliskortin hinta oli 100 markkaa, ja illallistuotot luvattiin rajaseudun evakuoituille lapsille. Kysyntä oli ollut kova: neljä päivää ennen gaalaa Helsingin Sanomissa kerrottiin, että kaikki gaalapöydät oli varattu.¹ Pääsylipuista käytiin kauppaa mustassa pörssissä, ja liputta jääneiden kerrotaan yrittäneen keplotella itsensä juhlaan lahjuksilla keittiön kautta.

Lisäpöytien avulla Adloniin saatiin ahdettua noin 400 ihmistä. Sali oli tupaten täynnä. Pöydissä istui kotimaisen elokuvan silmäätekeviä Toivo Särkäästä Marie-Louise Fockiin ja Tauno Palosta Joel ”Jopi” Rinteeseen. Kunniavieraana oli opetusministeri Kalle Kauppi, joka sai istua Ansa Ikosen ja Elokuvajournalistit ry:n hallitusjäsenen Salama Simonen-Hirvosen välissä.² Kaupin läsnäolo osui dramaattiseen hetkeen: Urho Castrénin hallitus kaatui gaalaa seuraavana päivänä, ja Kauppi luopui ministerinsalkustaan. Kyseessä on Suomen historian toiseksi lyhytikäisin (58 päivää) hallitus.³

Sodan aiheuttamasta pula-ajasta huolimatta pukuloisto hiveli silmiä. Vaikka vaatetavaran myyntiä säännösteltiin, naisvieraiden asuissa oli silkkiä, brokadia ja pitsiä. Paremman puutteessa iltapukukankaaksi kelpasivat verhot ja pöytäliinat.⁴

Miehet olivat pukeutuneet smokkeihin. Tarjoilijat ja kuvaajat puikkelehtivat ihmiseressä, ja tupakansavu leijaili ilmassa. Tunnelma oli riehakas: vieraat olivat ottaneet vakavissaan järjestäjien toiveen, että nyt juhlittaisiin. Illan mittaan nautittu alkoholi vain lisäsi riemukkuutta. Sotajoukkojen laajamittaisen kotiutuksen takia ravintoloihin oli määrätty anniskelukielto. Adlonissa piilopulloja vaihdeltiin pöytien alla ja eteisaulaan jätetyn palttoon taskusta käytiin nappaamassa ”kohennustippoja”⁵

Tarve juhlimiselle oli kova, sillä maailma oli säröillä. Pitkä ja kivulias jatkosota oli runnellut Suomea. Helmikuisten Helsingin suurpommitusten sirpalevaurioita näkyi siellä täällä, ja muun muassa Helsingin yliopiston päärakennus oli osin tuhoutunut. Yli 60 000 suomalaista oli kaatunut sodassa, ja mieliala oli apea. Väli rauha oli solmittu Moskovassa 19. syyskuuta, vain vajaat kaksi kuukautta ennen Jussi-gaalaa, ja pohjoisessa sotaa käytiin vielä entisiä aseveljiä saksalaisia vastaan.

Jussi-palkinnot kuvastivat sekä paluuta normaaliin että uuden aikakauden alkua. Sota oli väistymässä ja uusi sivu kääntymässä Suomen historiassa. Mitä kaikkea se vielä merkitsisikään kotimaiselle elokuvalle?

Sotavuosien todellisuuspakoa

Suomen elokuvateollisuus muodostui käytännössä 1930-luvulla. Merkittävimmät tuotantoyhtiöt olivat Suomi-Filmi ja Suomen Filmitoimisto.

Suomi-Filmi oli niistä vanhempi ja perinteikkäämpi. Vuonna 1919 perustettu yhtiö hallitsi Suomen orastavia elokuvamarkkinoita

alkuun käytännössä yksin, mutta 1930-luvulla asetelma muuttui. Suomi-Filmi oli ajautunut pahoihin vaikeuksiin Yhdysvaltoja koetelleen laman sekä johtajansa Erkki Karun epäonnistuneiden bisnesliikkeiden vuoksi. Vuonna 1933 Karu joutui eroamaan pestistään.⁶ Johtajan paikkaa pitivät lyhyesti Aarne Wuoreneimo, Väinö Mäkelä ja Matti Schreck, kunnes vuonna 1945 tehtävään valittiin studion pääohjaaja sekä tuotantopäällikkö Risto Orko (1899–2001).

Karu, joka oli ohjannut Suomi-Filmille historian ensimmäisen äänten kanssa kuvatun suomalaisen elokuvan, *Tukkipojan morsiamen* (1931), perusti heti erovuonna kilpailevan yhtiön, Suomen Filmitoimintayhtiön. Nimi lyhennettiin logossa muotoon SF. Suomi-Filmiä muistuttanut nimivalinta kieli joko sodanjulistuksesta tai yrityksestä ratsastaa kilpailijan maineella – mahdollisesti mollemista. Halu haastaa entinen työnantaja ykkösstudion paikasta oli vahva, ja Suomen Filmitoimintayhtiö nousikin muutamassa vuodessa Suomi-Filmin rinnalle tuotantomäärissä. 1940-luvulle tultaessa SF oli jo niskan päällä.

Asetelma muistutti Hollywoodia, jossa katsojista kilpaili viisi suurta studiota Paramount Pictures, Warner Bros., RKO Pictures, Metro-Goldwyn-Mayer ja 20th Century Fox. Amerikkalaiset studiot kiinnittivät ohjaajia ja näyttelijöitä palkkalistoilleen pitkällä sopimuksilla, jotka estivät kilpailijan tuotannoissa esiintymisen. Suomessa toimitettiin samoin: Armand Lohikoski teki koko uransa SF:llä, etupäässä Pekka ja Pätkä -elokuvia ohjaten, Valentin Vaala taas ohjasi Suomi-Filmille vuosina 1935–1963 peräti 39 pitkää elokuvaa. Näyttelijä Regina Linnanheimo oli ensin Suomen Filmitoimintayhtiön kassamagneetti, kunnes hänet vuonna 1943 kaapattiin Suomi-Filmille tuon ajan mittapuulla valtavalla 10 000 markan kuukausipalkalla (nykyrahassa n. 2 100 euroa).⁷ Edes nimekkäimpien naisnäyttelijöiden palkat eivät juuri nousseet yli 6 000 markan. Samalla kaapattiin kilpailijalta myös Tauno Palo, jonka kuukausipalkka oli peräti 25 000 markkaa (n. 5 300 euroa). Palkkatasa-arvosta oltiin siis kaukana.⁸

Hollywoodista opittu tehdasmainen ajattelu näkyi kuukausipalkkaisten työntekijöiden lisäksi siinä, että yhtiöillä oli omat puusepänerstaansa, sähköasastonsa, ompelimonsa ja konttorinsa – sekä tietenkin studiosa, joissa elokuvia kuvattiin. Suomi-Filmin studiot sijaitsivat ensin Vironkadulla ja sitten Munkkiniemessä, SF:n taas ensin Fredrikinkadulla ja myöhemmin kuuluisassa Liisankatu 14:ssä.

Elokuvien tuotantomäärät jatkoivat Suomessa kasvuaan läpi 1930-luvun, mitä auttoi elokuville myönnetty verovapaus. Vuosikymmenen aikana Suomessa tuotettiin yhteensä 98 pitkää elokuvaa, joista seitsemän oli dokumentteja. Ahkerin tuotantoyhtiö oli Suomi-Filmi, joka julkaisi 33 elokuvaa. Studioin suurin menestys oli Risto Orkon ohjaama romanttinen komedia *Siltalan pehtoori* (1934), joka keräsi teattereissa lähes miljoona katsojaa. Katsojaluvut tältä ajalta perustuvat elokuvahistorioitsija Kari Uusitalon arvioihin, sillä Suomen elokuvasäätiön virallinen katsojalukujen tilastointi aloitettiin vasta vuonna 1970. Myös Valentin Vaalan elokuvat löysivät yleisönsä hyvin: *Juurakon Huldan* (1937) arvioidaan saaneen miljoona katsojaa, muita hittejä olivat *Vaimoke* (1936) sekä *Niskavuoren naiset* (1938). Kaikissa kolmessa näytteli aikansa suurin filmitähti Tauno Palo.

Aggressiivisesti kasvanut Suomen Filmitöollisuus nousi vuosikymmenen mittaan kilpailijansa rinnalle niin tuotantomäärissä kuin suosiossa. SF tuotti varsinkin menestyneitä komedioita. Sellaisia olivat esimerkiksi Aku Korhosen tähdittämät kolme Lapatossu-elokuvaa (1937, 1939 ja 1940). Suosittuja olivat myös Erkki Karun viimeisiksi jääneet elokuvat *Syntipukki* ja *Roinilan talossa* (molemmat 1935) sekä Toivo Särkän ja Yrjö Nortan ohjaama, samannimiseen näytelmään perustunut *Pohjalaisia* (1936).

Kun SF:n perustaja Erkki Karu menehtyi yllättäen vuonna 1935, Suomen Filmitöollisuuden uudeksi johtajaksi nousi Toivo Särkkä (1890–1975), joka käytti tuottajana nimestään lyhennettä T. J.

Särkkä. Tästä eteenpäin näiden kahden studion välinen taistelu henkilöityi Särkkään ja Suomi-Filmin Risto Orkoon. Miesten välejä on kuvailtu parhaimmillaankin vain ulospäin korrekteiksi. Heidän elokuvamakunsa erosivat selkeästi toisistaan: SF luotti kansanomaisiin aiheisiin ja komedioihin, Suomi-Filmiä kiinnosti kaupunkilaisarki.⁹ Särkkä suhtautui elokuvaan Orkoa enemmän metritavarana ja yritti maksimoida tuotannossa olevien elokuvien määrän.

Toisaalta studiot myös seurasivat toisiaan. Molemmat tuottivat 1930-luvun lopussa isänmaallisia aatedraamoja: Suomi-Filmi esimerkiksi Risto Orkon ohjaamat elokuvat *Jääkärin morsian* (1938) ja *Aktivistit* (1939), SF taas Toivo Särkän ja Yrjö Nortan ohjaaman *Helmikuun manifestin* (1939). Studiot myös ennakoivat Helsingin olympialaisia, joita oli määrä viettää kesällä 1940. Suomi-Filmi tuotti Orvo Saarikiven ohjaaman juoksudraaman *Avoveteen* (1939), SF:ltä taas ilmestyi Yrjö Nortan ohjaama komedia *Lapatossu ja Vinski olympiakuumeessa* (1939). Olympialaiset peruttiin myöhemmin sodan takia.

Kahden suuren rinnalla yksittäisiä elokuvia tuottivat pienemmät yhtiöt, kuten Adams-Filmi, Aho & Soldan, Fennica-filmi, Jäger Filmi ja Eloseppo. Adams-filmiltä lähtenyt Teuvo Tulio tuotti lisäksi itse elokuvansa *Laulu tulipunaisesta kukasta* (1938), joka oli ilmestymisvuotensa katsotuin kotimainen.

Elettiin Suomi-elokuvan kultaisia vuosia, ja moderneja elokuva-teattereita rakennettiin ympäri maata.

Sitten ensimmäiset pommit putosivat Helsinkiin. 30. marraskuuta 1939 kotimainen elokuvatuotanto seisahtui käytännössä välittömästi. Tekijöitä alettiin kutsua rintamalle, ja monet niistä, joita ei kutsuttu, lähtivät sinne taltioimaan Suomen sotaponnisteluja. Yksi heistä oli Suomi-Filmin johtaja Orko, joka kuvasi rintamalta uutisfilmejä teatterileivitykseen. Televisioita ei vielä ollut, joten teattereissa esitetyt ajankohtaiskatsaukset olivat katsojille ainut tapa nähdä tuoretta dokumentaarista kuvaa maailman tapahtumista. SF:n johtaja Särkkä puolestaan oleskeli Tukholmassa talvisodan loppuun saakka.¹⁰

Elokuvateatterit suljettiin talvisodan alettua pariksi viikoksi, minkä jälkeen niitä avattiin hiljalleen Pääesikunnan toivomuksesta paikkakunnilla, jotka eivät olleet sotatoimien kohteina. Yleisöä ei riittänyt näytöksiin entiseen tapaan, mutta kansa kaipasi sodan keskellä viihdykettä.

Talvisodan aikana nähtiin kaksi uuden kotimaisen näytelmäelokuvan ensi-iltaa, Jäger Filmin *Isoviha* 17. joulukuuta 1939 ja Suomen Filmiteollisuuden *Serenaadi sotateorvella* 26. joulukuuta 1939. Ensimmäinen oli Kalle Kaarnan ohjaama romanttinen epookki, joka oli asetettu alkujaan esityskieltoon, koska sen pelättiin heikentävän Suomen suhteita Venäjään. Jälkimmäinen taas oli Toivo Särkän ohjaama sotilasfarssi, jossa näyttelivät muun muassa Kaarlo Angerkoski, Tauno Palo ja Ansa Ikonen. Aikalaiskriitikot pitivät *Serenaadia sotateorvella* hauskana ja sujuvana. Vuosikymmeniä myöhemmin tv-esitysten yhteydessä kiinnitettiin kuitenkin huomiota siihen, kuinka sotilaista kertova elokuva tuntui tapahtuvan täysin irrallaan oikean maailman tapahtumista.

”Tämä ei ollut ensimmäinen kerta, kun suomalainen elokuva sulki silmänsä ympäröivältä todellisuudelta,” kriitikko Mikael Fränti huomautti vuonna 1983.¹¹

Valtaosa teattereihin tuoduista elokuvista oli dokumentteja. Suomi-Filmi oli tuottanut uutiskatsauksiaan jo ennen sodan syttymistä, ja nyt niissä keskityttiin sota- ja kotirintamien taltiointiin. Yrityksellä oli valmiiksi paljon kalustoa ja osavia tekijöitä, sillä sen oli ollut määrä filmata yksinoikeudella kesäksi 1940 kaavailut Helsingin olympialaiset. Lisäksi Suomi-Filmi oli organisoinut valmiin levitysketjun, jolla filmit saataisiin teattereihin myös ulkomailla.

”Olympialaiset ehkä muuttuivatkin maaotteluksi verivihollistamme vastaan ja niin niiden filmauskin. Taistelutantereena ei ole valkoinen stadionimme, vaan lumiset metsämme,” Risto Orko sanoi lehtihaastattelussa.¹²

13. maaliskuuta 1940 julistettu välirauha merkitsi alan hetkelistä elpymistä. Teattereihin tuotiin talvisodan ”kunnian päivistä” kertovia dokumentteja, ja elokuvastudioissa alkoi taas vilinä. Sodan takia julkaisematta jääneet elokuvat puskettiin teattereihin ja keskeytyneet tuotannot saatettiin valmiiksi. Talvisota ei lopulta hidastanut kotimaista elokuvateollisuutta, sillä vuonna 1939 tuotettiin ennätyselliset 22 näytelmäelokuvaa ja vuotta myöhemmin 20.¹³

Suomessa elettiin näennäisesti rauhan aikaa, mutta Eurooppa oli sodassa. Kansalaiset kyllä tiesivät, että rintamalle voisi käydä kutsu. Epävarmassa ja ahdistavassa ajassa kaivattiin eskapismia. Sitä tarjosivat nostalginen maalaisromantiikka ja pirteät komediat. Suosittuja elokuvia olivat muun muassa Yrjö Norta iskelmäelokuva *SF-paraati* (1940), kansanfarssi *Tavaratalo Lapatossu & Vinski* (1940) ja historiallinen draama *Kaivopuiston kaunis Regina* (1941). Särkän ohjaamasta nostalgisesta musiikkiromanssista *Kulkurin valssi* (1941) tuli Suomen siihenastisen historian menestynein elokuva. Sotaa huumorin kautta ja ajankohtaisista tapahtumista etäännytettyinä käsitteli suursuosioon noussut *Ryhmy ja Romppainen* (1941).

Kesällä 1941 käynnistynyt jatkosota seisautti tuotannot jälleen. Suomi-Filmin ensimmäinen kokonaan jatkosodan aikana kuvattu fiktioelokuva, *Varaventiili*, valmistui vasta kevättalvella 1942.

Elokuvamarkkinat pysyivät ”myyjän markkinoina”¹⁴ Ulkomaisien ensi-iltojen määrä hupeni kolmanneksella rauhan vuosiin verrattuna, mikä helpotti entisestään kotimaisten studioiden asemaa. Käytännössä jokainen kotimainen ensi-ilta täytti katsomot, ja katsojaluvut laskettiin sadoissa tuhansissa, jopa miljoonissa. Kaikkien aikojen katsotuimpien suomalaisten elokuvien kärkikymmenikössä on yhä kaksi elokuvaa vuodelta 1941, molemmat Särkän ohjaamia. *Kaivopuiston kaunis Regina* sai noin 760 000 ja *Kulkurin valssi* peräti 1,5 miljoonaa katsojaa.

Elokuvien suosioon auttoi osaltaan se, ettei muita huvituksia juuri ollut tarjolla. Tanssien järjestäminen oli sodan aikana kielletty,

sillä sitä pidettiin sopimattomana, kun rintamalla kaatui sotilaita. Ravintoloiden aukioloaikoja ja asiakkaille myytävien alkoholianosten määrää rajoitettiin. Ei ihme, että Adamsin ja Kino-Palatsin penkit houkuttivat.

Haasteitakin riitti. Elokuva-alaa oli repinyt niin kutsuttu filmiriita, joka kytkeytyi kahden suurvallan väliseen mittelöön. Alan yhdistysten keskusjärjestö Suomen Filmikamari oli liittynyt 1930-luvulla saksalaisjohtoiseen kansainväliseen filmikamariin IFN:ään, joka vaati sodan syttyttyä jäsenmaitaan kieltämään yhdysvaltalaisen elokuvan esittämisen. Suomessa tekijät jakautuivat Saksan toiveita kunnioittaneeseen ja niitä vastustaneeseen siipeen. Asetelma oli haastava: ohjelmistosta yli puolet oli yhdysvaltalaista elokuvaa, kun taas raakafilmi, laboratoriotarvikkeet sekä projektorien vaatimat kinohiilet tulivat Saksasta.¹⁵

Filmikamari hajosi kahtia, ja saksalaismieliset perustivat oman keskusjärjestönsä Suomen Filmiliitto ry:n. Sen riveissä olivat muun muassa Suomi-Filmin johtajat Matti Schreck ja Risto Orko. Tuottajien linja ei välttämättä ollut niinkään ideologinen kuin käytännöllinen: saksalaisten myötäily nähtiin ehtona sille, että filmikamerat jatkaisivat Suomessa pyörimistä. Filmiliitto sai nopeasti paljon valtaa, ja hetken näytti siltä, että yhdysvaltalaisen elokuvan levittämistä todella rajoitettaisiin.

Näin ei kuitenkaan ehtinyt käydä. Saksa hävisi sodan, ja välirauhan jälkeen kiellettiinkin saksalaisten elokuvien tuominen. Tyhjiötä täytettiin ennen kaikkea amerikkalaisilla filmeillä. Hannonen Filmiliiton jäsenet hakivat uudestaan Filmikamarin jäsenyyttä. Osa hyväksyttiin heti, osa sai odottaa päätöstä vuosienkin ajan. Siitä lähtien Suomen Filmikamari ry. on ollut alan ainut kattojärjestö.

Kotimaista elokuvaa kattavasti kronikoineen Kari Uusitalon mukaan filmiriidan harvoja hyviä puolia oli se, että elokuva-alan eri haarojen järjestäytymisprosentti kohosi huomattavasti.¹⁶

Poliittisen ja ideologisen väännön lisäksi sota merkitsi pulaa resursseista. Säännöstelykausi ulotti lonkeronsa myös elokuva-alaan. Tammikuussa 1941 valtio pani kotimaisen elokuvan verolle yhden-toista sapattivuoden jälkeen. Veroluokittelu perustui taiteelliseen laatuun: taide-elokuvien veroprosentti oli kymmenen, muiden viisi-toista. Lokakuussa 1943 vero-osuudet nostettiin peräti 25 ja 35 prosenttiin. Tuotantokulut siis nousivat, mutta hintasäännöstely esti korottamasta lipunhintoja samassa suhteessa. Niinpä menestymisestä tuli entistä vaikeampaa.¹⁷

Elinkeinotoiminnan säännöstelytoimikunta kielsi vuonna 1944 hetkellisesti elokuvaalehtien julkaisun, koska niitä pidettiin tarpeettomina.

Kultaisten vuosien hiivuttua tarvittiin muistutuksia siitä, kuinka hieno ja arvokas asia kotimainen elokuva on. Ja mikä olisi parempi tapa muistuttaa tästä kuin kunnan kekkerit?

Elokvajournalistit ry syntyy

Tapio Vilpponen (1913–1994) oli todellinen moniosaaja.¹⁸

Raumalla vuonna 1913 syntynyt ja Vehmersalmella Pohjois-Savossa varttunut Vilpponen päätyi Ateneumin graafisen linjan kautta vuonna 1936 mainostekstien laatijaksi mainostoimisto SEK:hon. Kun talvisota katkaisi työt, Vilpponen pestautui Suomi-Filmille.¹⁹ Asepalvelukseen Vilpponen ei kelvannut, sillä hän oli menettänyt kuulonsa seitsemänvuotiaana. Vilpponen oli pudonnut veneen kyydistä veteen, minkä seurauksena korvaan oli mennyt vettä ja se oli tulehtunut.

”Siihen aikaan ei ollut kunnollisia hoitokeinoja”, Vilpposen poika Nemo Vilpponen kertoo. ”Lääkäri neuvoi häntä pitämään suussa kuumaa hiekkaa.”

Nemo sanoo, ettei hänen isänsä tykännyt viittomakielestä vaan luki mieluummin huulilta. Artikulaatio oli Tapiolla heikentynyt.²⁰

Suomi-Filmissä Tapio Vilpponen työskenteli suhdetoimintamiehenä ja lavastajana. Hänen ensimmäinen lavastustyönsä oli Risto Orkon ohjaama armeijakomedia *Ryhmy ja Romppainen* (1941). Vuonna 1943 Vilpponen ryhtyi päätoimittamaan elokuvastudion julkaisemaa Uutisaittaa, ja hän jatkoi tehtävässä vuoteen 1953 asti. Vilpponen oli siis samaan aikaan elokuvatoimittaja ja elokuvantekijä. Tällaiset kaksoisroolit eivät olleet Suomessa tuohon aikaan tavattomia.

Vuonna 1944 Vilpponen kutsui koolle joukon helsinkiläisiä elokuvatoimittajia. 16. syyskuuta päivätyssä Elokuvajournalistit ry:n perustamiskokouksessa olivat Vilpposen lisäksi läsnä toimittajat Toini Aaltonen, Annikki Arni, Aino Aurela-Laaksonen, Raoul af Hällström, Hans Kutter, Olavi Linnus, Toini Pyykkö-Vilppunen, Salama Simonen-Hirvonen ja Paula Talaskivi.²¹

Elokuvajournalistit ry:n tehtäviksi määriteltiin yhtäältä edistää kotimaista elokuvajournalismia ja -debattia, toisaalta jakaa tunnistusta alan tekijöille. Yhdistys hyväksyttiin yhdistysrekisteriin 13. lokakuuta 1944.²²

Kaksoisrooli elokuvatoimittajana ja elokuvantekijänä oli auttanut Vilpposta katsomaan elokuva-alaa monesta vinkkelistä. Hänen yhtenä Elokuvajournalistien perustamisen motiivinaan saattoi olla halu nostaa oman taiteellisen työn näkyvyyttä. Vilpponen sai uralaan viisi Jussia.

Vilpponen ei ollut pelkkä elokuvamies: 1940-luvun lopulla hän muutti Brasiliaan, missä hän työskenteli yökerhoalalla sekä lentotoimiston mainospäällikkönä. Hän maalasi tauluja ja kirjoitti Jean Baptiste Montaubanin nimellä satoja kioskiromaaneja. Suomeen palattuaan hän jatkoi Suomi-Filmillä mainos- ja taideosaston päällikkönä, laati käsikirjoituksia SF:lle ja Veikko Itkoselle, työskenteli Mainos-TV:n päälliköksi ja taideosaston päällikkönä sekä pyöritti omaa PR-toimistoaan. Vielä eläkevuosinaan Vilpponen lavasti muun muassa Kansallisteatterin esityksiä.

SITKEÄ JUSSI – 80 VUOTTA ELOKUVAA, KRIISEJÄ JA TÄHTILOISTOA TARJOAA AINUTLAATUISEN IKKUNAN UUTTA KULTAKAUTTAAN ELÄVÄN KOTIMAISEN ELOKUVAN HISTORIAAN.

Jussi-palkinto syntyi halusta juhlia, kun maailma ympärillä paloi. Ensimmäiset Jussit jaettiin sodan runtelemassa Helsingissä syksyllä 1944 pramein juhlallisuuksin. Siitä lähtien ne ovat peilanneet suomalaista elokuvaa. Palkintoja on jaettu teattereissa ja Finlandia-talossa, mutta myös auditoriossa ja työväenopiston juhlasalissa.

Suomalaisen elokuvan historiaan mahtuu huippuvuosia ja totaalista alakuloa, pidäkkeetöntä iloa ja repiviä riitoja. Jusseja on pokattu smokeissa ja farkuissa. Gaalassa on laulettu ja ryypätty, käsitelty metoo-ilmiötä ja juhlistettu tyttöenergiaa. Surkeimmillaan palkintoja on jätetty jakamatta, koska tarjonta on ollut niin heikkoa.

Jussi on ollut uhattuna, mutta aina se on noussut takaisin juhlistamaan suomalaista elokuvaa ja sen tähtiä Regina Linnanheimosta Krista Kososeen ja Matti Kassilasta Aki Kaurismäkeen.

Kuva: Pentti Kest

MATTI RÄMÖ (s. 1979) on Suomen Kuvalehden toimittaja, tietokirjailija ja kriitikko. Hän on erikoistunut tutkivaan journalismiin ja elokuvaan.

ANTON VANHA-MAJAMAA (s. 1988) on helsinkiläinen journalisti, tietokirjailija ja kriitikko. Hän on kirjoittanut kolme tietokirjaa ja istuu Filmiaura ry:n hallituksessa.

9 789523 827004

KL 77.4
ISBN 978-952-382-700-4

docendo
www.docendo.fi

Kansikuvat: Veikko Somerpuro
Kansi: Jarkko Lemetyinen